Ekonomická literatura

KNIHA, KTEROU BY SI EKONOMOVÉ ROZHODNĚ MĚLI PŘEČÍST

Jaroslav Daňhel, Vysoká škola ekonomická v Praze

Nassim Nicholas Taleb. Černá labuť

Praha, Litomyšl: Paseka, 2012, 478 stran. ISBN: 978-80-7432-128-3.

Bestseller N. N. Taleba *Černá labuť* je v poslední době jednou z nejcitovanějších publikací v textech teoretických ekonomů, zejména pak u těch z nich, kteří se snaží uchopit hektické ekonomické stavy světa posledních let. Určitý paradox v souvislosti s vysokou mírou citací ekonomů je možno spatřovat v tom, že autor publikace, ač svým povoláním burzovní makléř (finanční matematik – obchodníkem s deriváty se dle svých slov stal proto, aby se mohl později finančně zabezpečen věnovat akademické a filozofické dráze), se svými dosavadními publikacemi (*Fooled by Randomness*, 2007; *Antifragility*, 2012) stylizuje vcelku jednoznačně do role filosofa a metodologa, nikoliv ekonoma. V knize *Černá labuť* má převážná část textu povahu filosofických či metodologických esejí, pojednávajících o základních epistemických, gnoseologických a ontologických otázkách, nicméně jejich aplikovatelnost při hledání nových ekonomických paradigmat je naprosto evidentní. Ostatně zaujetí autora pro kritické myšlení a následně uchopení filosofické a metodologické

fundace toho, co nevíme a co je podle jeho názoru důležitější než to, co víme, je patrné z mimořádně obsáhlé použité literatury. Její seznam zabírá v publikaci 34 tiskových stran.

Autor s mimořádnou argumentační silou obhajuje pravdivost a platnost základních metodologických paradigmat o nepředvídatelnosti externího světa a tudíž velmi omezených lidských možnostech predikce, vycházejících ze základního metodologického rozporu, majícího charakter axiomu: jak učinit předmětem vědeckého zkoumání budoucnost, když jako předmět ještě neexistuje. Autor na str. 11 říká: „Důsledkem naší neschopnosti předpovídat vývoj složitých systémů ovlivňovaných fenoménem „černé labutě“ a toho, že si ji zároveň nejsme vědomi, je skutečnost, že jistí profesionálové, kteří nepochybují o své fundovanosti, fakticky žádnými odborníky nejsou. Podíváme-li se na jejich reálné výsledky, zjistíme, že svému oboru nerozumějí o nic víc než laici. Umějí však lépe a přesvědčivě formulovat a vysvětlovat, nebo vás dokonce zahrnou komplikovanými matematickými modely. Nosí také

častěji kravatu.“ O tom, jak se ekonomům hluboce nedaří ovlivňovat a předvídat ekonomické stavy světa, jsme se znovu v poslední dekádě, bolestně přesvědčili.

„Černá labuť“ je autorův termín pro označení vysoce nepravděpodobných, neočekávatelných událostí všeho druhu. Fundamentálně nepředvídatelné jsou podle něj společenské vědy, trhy, politika a s nimi celá společnost, to vše navzdory podle autora velmi sporným, leč úporným snahám ekonomů, prognostiků, matematiků, statistiků a dalších akademických odborníků a teoretiků.

Pro současný ekonomický svět je charakteristické selhání obou historicky si konkurujících proudů ekonomické teorie, tedy liberálního (s jeho rovnováhu obnovující neviditelnou Smithovou rukou) a keynesiánského (s jeho státními zásahy navracejícími vychýlený ekonomický svět zpět na rovnovážnou trajektorii). Současný ekonomický svět je z tohoto hlediska tristní: trhy se nechovají efektivně, homo oeconomicus neoptimalizuje a státní regulace nefunguje. Taleb to považuje za důsledky projevu lidské epistemické arogance. Pro tržní zastánce to glosuje slovy: „síla volnotržních systémů spočívá v tom, že vedoucí pracovníci nepotřebují vědět, co se děje“. Pro stoupence jasně zřetelné matematicky laděné regulace, která již napříště vyloučí krizové děje, má upozornění, že „můžete za pomoci vědy ‚černou labuť‘ také stvořit tím, že dáte lidem kolem sebe falešné záruky její nemožnosti – právě tady věda vodívá lidi za nos.“ (str. 37 a 63).

„Černé labuť“ jsou autorem chápány jako jevy nebo události, které mají široký dopad, jsou „nеспoutané“ nahodilé, jsou tudíž jen velmi těžko predikovatelné a zcela popírají veškerá obecná očekávání: „...jejich základní vlastností je, že nás vždy nachytají na švestkách a každý pokus o jejich platonizaci (platónstvím Taleb rozumí

soustředění se na čisté a jasně definované formy – pozn. recenzenta) vede jen k jejich hlubšímu nepochopení“ (str. 143). Taleb ve své skepsi, pokud jde o schopnost člověka úspěšně předvídat budoucí stavy světa, navazuje na názory celé řady moderních filosofů a hayekovského ducha nezaújatého zkoumání. Metafora „černá labuť“ byla již v minulosti používána Popperem, Millem, Humem a dalšími. Sám sebe považuje za skeptického empirika (je tudíž logické, že Talebem často citovanými autory jsou kognitivní psychologové, empirici Kahneman, Tversky, Slovic a další), odmítá metody statistické prolongace a statistického modelování budoucnosti pomocí Gaussovy křivky, založené na konzervaci minulých podmínek (15. kapitola se jmenuje Velký intelektuální podvod jménem Gaussova křivka) a upozorňuje na možnost nastupování stavů světa, které leží zcela mimo rámec předvídatelnosti. Taleb za jedinou mu známou lidskou spekulaci považuje kasino, kde je pravděpodobnost známá, gaussovská a téměř spočítatelná, tedy gambling je neurčitost „ochočená“ a „sterilizovaná“ na rozdíl od reálných ekonomických stavů světa, tudíž Knightovo rozlišování mezi rizikem, které spočítat lze a nejistotou, kterou spočítat nelze, nepovažuje pro ekonomické stavy světa za smysluplné.

Současný globalizační trend v některých ohledech snižuje ekonomickou volatilitu a vyvolává pocit vyšší stability, vytváří však křehkost a tedy i vyšší zranitelnost finančních institucí, to má za následek možnost rychlého šíření nákazy a dominového efektu. Z těchto východisek pak plynou Talebovy skeptické a anti-matematické přístupy k řízení rizika. Jde o projev postoje k jednomu z nejzákladnějších, dosud systematicky nevyřešených problémů obecné metodologie věd: vztahu dialektiky jako kvalitativní interpretace stavů světa a matematiky jako jejich kvantitativní

interpretace. Kritice podrobuje i metodu Value-at-risk, vycházející z kvantitativního hodnocení rizik, jeho přístupy jsou aktuálně i v příkrém rozporu s konceptem „risk based approach“, který byl v minulých létech hlavní obecně přijímanou ideou zdokonaňování regulačních projektů pro finanční trhy – Basel, Solvency, MiFID, IFRS, atd. Ostatně nedokonalost těchto projektů byla jednoznačně empiricky prokázána nástupem většího množství černých labutí v druhé polovině první dekády nového milénia. Jejich příchod nebyl a ani nemohl být z matematických pozic těchto projektů nikterak indikován a modely ani později neidentifikovaly stále narůstající projevy obecné ekonomické nerovnováhy. Následující průchod krizí, Talebovým jazykem masivnější zjevení se černých labutí bez jakéhokoli předchozího varování, odhalilo subtilnost konstrukce současného světového finančního systému, který se na počátku roku 2007 nacházel ve stavu těsně před celkovým globálním kolapsem. Takovému nebezpečí lidstvo ve své historii dosud nečelilo.

Jak poznáme, který stav světa je „černá labuť“? Podle Taleba musí splňovat následující kritéria: a) je zcela překvapivý, nepředvídatelný, b) má signifikantní dopad na společnost, c) je zpětně vysvětlitelný, po jeho proběhnutí jej všichni začnou racionalizovat ve smyslu „to se přece dalo čekat“. Kardinální otázkou pak je, jak se takovému jevu bránit. V Talebově stylu není cílem předpovídat tyto jevy jako takové, ale budovat systémy odolné proti negativním „černým labutím“ a které budou současně schopné využít příležitosti prezentovaných těmi pozitivními – bílými.

V aktuálních souvislostech podle Talebových úvah bylo bankovníctví před spuštěním krize extrémně náchylné na negativní černé labuť zejména proto, že systémy řízení rizika ze strany bank podceňovaly problémy

spojené se systemickým rizikem inovativních sekuritizovaných instrumentů „Hlavní tragedie ... spočívá v rozdílu mezi časovým úsekem, na jehož základě jsou lidé (bankéři – pozn. recenzenta) odměňováni a časem, který člověk potřebuje k tomu, aby se ujistil, že nesází proti mimořádné události“ (str. 62). Globální, koncentrované bankovníctví snižuje pravděpodobnost krize, ale v případě, že krize nastane, má o to tvrdší a globálnější dopad. Regulační finančních trhů podle Taleba trpí problémem expertů a mají sklon přehlížet bezhlavé, ale skryté riskování (str. 225). Obecně lidé, tedy nejen regulační, mají vrozený sklon naslouchat expertům, dokonce i v oblastech, kde nemusejí žádní existovat (str. 206). Finanční analytici pak často podléhají mentálním epidemiím. Talebův závěr, který se určitě nelíbí tvůrcům nové regulační architektury v EU: „krize budou vzácnější, leč závažnější. A čím vzácnější určitá událost je, tím méně toho známe o její pravděpodobnosti. To znamená, že o pravděpodobnosti krizí toho víme stále méně a méně“ (str. 241).

Stavy světa symbolizované černými labutěmi vyvracejí metodu induktivního poznání. Taleb klade otázky: je logicky možné odvodit ze specifických případů obecné závěry? Jak víme, co vlastně víme? (Str. 56) Nebo: z minulosti nemůžeme získat více informací, než kolik jich dokáže poskytnout (str. 61). Talebův závěr: je mnohem důležitější identifikovat oblasti, kde by jedinec nebo systém mohl být postižen nepředvídatelnou nepravděpodobnou událostí a místo marné snahy o kvantifikování pravděpodobnosti obrátit pozornost na možné následky takové události, aktivně se na ně připravit a obrátit tak „černé labuť“ v ty „bílé“, anebo alespoň si uvědomit jejich možné následky a učinit z nich „labuť šedé“.

V ortodoxní ekonomii platí teze o vždy ekonomicky užitečném optimalizujícím homo

oeconomicus. Na této mentální bázi byly založeny práce ekonomického guru posledních dekád prof. P. Samuelsona. Z pohledu premisy o nepredikovatelnosti ekonomických stavů světa se tato teze stala pro ekonomickou vědu zásadním limitem poznání. Ekonomické prostředí komplikovaných rigorózních rovnic se stalo nepřátelštějším pro empirické myslitele. Taleb upozorňuje, že člověk jako multikriteriální rozhodovatel, beroucí v potaz subjektivní hlediska a mimo jiné i etiku ekonomických interakcí, nebo dokonce emoce, se v realitě rozhoduje jinak, než podle kriteria maximalizovat svůj užitek. Tuto skutečnost platónští ekonomové zcela ignorovali a ignorují. Jeho závěr je jasný: „Věříte-li ... ve svobodnou vůli, nemůžete současně věřit sociálním vědám a ekonomickým prognózám“ (str. 200).

Jedním z finančních sektorů, pracujících podstatou svého byznysu s nahodilostí a tedy občas i s „černými labutěmi“ je pojišťovnictví. Navíc se musí vyrovnávat s rozhodovacími problémy, pracujícími se subjektivními lidskými preferencemi a averzemi. Taleb v souvislosti s problémem pojistit se nebo ignorovat možné negativní následky nastoupení nahodilosti upozorňuje na skutečnost, že „... lidé se obávají nesprávných ‚nepravděpodobných‘ událostí“ (str. 94) a odvolává se na heuristiky, kteří prozkoumali strukturu uzavíraných pojištění a zjistili, že právě při nákupu pojištění lidé silně nepravděpodobné události pomíjejí. Badatelé tento jev, který je v rozporu se základní úlohou pojištění zachovat finanční kontinuitu při událostech, jejichž důsledky naruší finanční stabilitu subjektu, nazvali „preferencí proti malým, ale pravděpodobným ztrátám“ – na úkor těch méně pravděpodobných, ale citelnějších (viz Kahneman, D., Tversky A., Slovic, P. eds. (1982) *Judgement under Uncertainty: Heuristics & Biases*). Obecnou vlastností lidí

je při prognózách pomíjet extrémní hodnoty a jejich negativní důsledky. Tedy ve stylu Kahnemana: že k riziku nás obvykle nevede kuráž, nýbrž neznalost a slepota vůči reálné pravděpodobnosti možných katastrofálních realizací.

Ostatně pojišťovnictví, jako finanční odvětví pracující s nahodilostí, o černých labutích ví svoje, pojistitelé se nejvíce obávají tzv. neznámých neznámostí (unknown unknowns), které se v minulosti zatím nevyskytly a tedy nemají ani žádné minulé pravděpodobnosti, které by bylo možno dosadit do matematických modelů, jejich důsledky se ale mnohdy shodují s důsledky obvykle pojišťovaných rizik. Příklad černé labutě 11. září: tento typ teroristického útoku byl zcela nový jev, jeho důsledky nikoliv: požár, výbuch, zřícení budov. Problém tedy je, že pokud pojistitel dopředu nedeclaroval, že nepatří za požár, výbuch, atd., pokud tento měl původ v teroristické akci, musí nastalé škody hradit. Taleb zde zmiňuje neznámé neznámé jako pojem rozšířený ve vojenských kruzích (str. 143). Všimá si rovněž i chování zajistitelů v posledních dekádách, charakteristických enormními finančními důsledky živelních katastrof. Zajistitelé v důsledku nesprávně stanovených pojistných tarifů v tomto období prodělávali, podle Taleba ale na rozdíl od bankéřů měli dostatek sebereflexe, aby chápali, že výsledek mohl být ještě daleko horší, neboť nenastala žádná katastrofa, která dokáže způsobit krach celého odvětví pojišťovnictví. Tento aspekt evidentně nebyl do pojistných tarifních modelů jejich tvůrci v rámci lidské vlastnosti pomíjet extrémní hodnoty a jejich negativní důsledky zahrnut.

V Talebově knize se čtenáři dočtou o tom, co patří do „Průměrova“ (tam platí Gaussova křivka) a co do „Extrémova“ (stále častější prostředí současného globálního /ekonomického/

světa, kde Gaussova křivka nemá šanci), které jevy jsou škálovatelné a které nikoliv, o čem vypovídají němi svědkové, co to je fraktalita a fraktální nahodilost a jaký to vše má vliv na možnosti predikce a možnosti výskytu a následného dopadu černých labutí jako budoucích stavů světa. Přečte si přesvědčivé argumenty, o které se opírá autorova zdrcující kritika teorie portfolia.

Každopádně by si ekonomové měli tuto knihu nekonvenčního moderního myšlení přečíst a přijmout ji s pokorou, která zatím ekonomům (zejména těm matematizujícím) není příliš vlastní. Při tvorbě predikcí by měli mít na paměti výrok na str. 179: „Občas se říká, že moudrý je ten, kdo je obdařen jasno-zřivostí. Možná je moudrým naopak ten, kdo ví, že věci a události, které leží ještě daleko před námi, vidět nemůže“. Poslední vývoj ekonomických stavů světa je přičítán mimo jiné i neuspokojivému stavu ekonomické vědy a tudíž se ozývají hlasy, volající po zkonstruování nových paradigmat. Nedávný vznik některých krizových jevů, tedy celého hejna

černých labutí, na virtuálních a autonomních finančních trzích, se na první pohled jevil jako v rozporu se zdravým rozumem. Taleb ale upozorňuje, že lidský rozum nemusí být na některé „extrémovské“ proměnné ideálně stavěn. Talebova kniha nás ovšem nutí zamyslet se, zda je v možnostech lidského mozku s jeho limity poznání nová efektivní paradigmatu ekonomické vědy vytvořit.

Základní myšlenkou Talebovy knihy je obrátit postup poznávání: nikoli od ekonomické reality k modelu, ale od obrazu k realitě. Tedy studovat nespoutanou, nezmapovanou a pokoru budící neurčitost na trzích jako prostředek k pochopení nahodilosti a to pak aplikovat do oblasti matematiky, počtu pravděpodobností, teorie rozhodování, psychologie a dokonce i statistické fyziky. Zkusme se tedy oprostit poznání od svěřací kazajky dosavadního většinyho stylu poznávání a uposlechněme výzvu N. N. Taleba opustit epistemickou aroganci, platónskou představu kategorií a nástroje, které nepočítají s „černou labutí“. ■